

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

УДК 35.073.533 : 1(091)

ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ: ФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ В АНТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Корженко В. В.,

*д.філос.н., проф., професор кафедри політології та філософії,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
м. Харків*

Розкриваються особливості гендерних відносин в античному грецькому полісі, Спарті й Піфагорійській школі. Аналізуються твори Платона, Аристотеля, Ямвлиха щодо ставлення їх до ролі й місця жінки в тогочасному суспільстві.

Ключові слова: публічне управління, Платон, Аристотель, Піфагорійська школа, філософія античності, стать, гендерні відносини, античний поліс, Спарта.

Korzhenko V. V.,

*Doctor in Philosophy, Professor, Professor of Politology and Philosophy Department,
KRI NAPA, Kharkiv*

GENDER RELATIONS: PHILOSOPHIC IDEAS AND SOCIAL PRACTICES IN ANCIENT SOCIETY

The article reveals the features of gender relations in the ancient Greek policy, Sparta and the Pythagorean school. The works of Plato, Aristotle, Iamblichus concerning their attitude to the role and place of a woman in the then society are analyzed.

Key words: public administration, Plato, Aristotle, Pythagorean school, antiquity philosophy, sex, gender relations, antique policy, Sparta.

Дослідження будь-яких питань, що стосуються сфери суспільних відносин, у т. ч. й гендерних відносин у публічному управлінні, включає історичний контекст, “уроки історії”. У цьому відношенні з’ясування філософських поглядів на міжстатеву взаємодію в античному суспільстві дозволяє зрозуміти логіку генезису й розвитку європейського соціально-економічного й гуманітарного простору.

Метою статті є аналіз та узагальнення поглядів античних філософів на гендерні відносини в контексті тогочасних соціальних ролей і норм поведінки.

Завданнями статті є:

- виокремлення філософських ідей Платона щодо ролі жінки в суспільстві;
- розкриття основних філософських поглядів Аристотеля на гендерні відносини тогочасного суспільства, у т. ч. Спарті;
- аналіз специфіки гендерних відносин у Піфагорійській общині.

Виявленню змісту гендерних відносин в античному суспільстві сприяють філософські погляди відомих мислителів, зокрема Сократа, Піфагора, Аристотеля, Платона та ін. Певний внесок щодо дослідження гендерних відносин у сучасній Україні, зокрема й у сфері публічного управління, був зроблений такими науковцями, як І. Лазар, К. Левченко, Л. Малес, Т. Марценюк, О. Матвієнко, Н. Оніщенко, Ю. Польська, О. Руднева, М. Скорик, М. Сухомлин, О. Уварова, Н. Чухим, Н. Шабаєва та ін.

Незважаючи на відомі приклади втілення демократичних принципів у життєдіяльності та управлінні, антична цивілізація не поширювала їх на негромадян, тобто загалом на рабів і в окремих випадках на жінок. Зокрема, жінка хоч і мала громадянство, але не мала права віддавати свій голос за кандидатів на виборах та бути обраною на публічні посади.

Роль і значення жінки у функціонуванні античної спільноти були неоднозначними. Зазвичай вона перебувала під контролем або захистом чоловіка. У дитинстві жінка усамітнювалась у батьківському домі. Після одруження вона потрапляла під опіку чоловіка, де мала виконувати свої материнські обов'язки. Якщо ж ставала вдовою, то переходила під захист свого сина. Головна функція жінки зводилася до оберігання “домашнього вогнища” та щоденних релігійних обрядів. Від неї очікувалося народження нащадка чоловічої статі. Жінка не мала права брати участь у спільних трапезах – сиссітиях – разом із чоловіком, для неї спеціально відводилась жіноча частина будинку – гінекей. Соціальні норми санкціонували появу жінки без спеціального супроводу в публічних місцях, за винятком права відвідувати театральні вистави залежно від сюжету вистави [2, т. 1, с. 576].

У Спарті жінок теж було відсторонено від політичної діяльності, вони не володіли власністю й підпорядковувалися чоловікові. Але нерівне ставлення до жінки та її ролі в суспільстві було не настільки різко вираженим. Можна говорити, принаймні, про непрямий (через чоловіків) вплив жінок зі знатних родів на політичні рішення. Дружинам за законом належала деяка невеличка частина грошей за проданий урожай із земельного наділу сім'ї. У деяких виняткових випадках жінка могла виявитися спадкоємицею померлого родича (наприклад, у разі відсутності в померлого родича із чоловіків). У результаті окремі жінки мали можливість стати заможними. Спартанська жінка не вела самотницького життя в гінекеї. Згідно зі звичаєм і законом, вона повинна була, як і чоловіки, відвідувати гімнастичну залу, при цьому з дитинства дівчатка разом із хлопчиками займалися фізичною культурою.

Вільний спосіб життя спартанських жінок спричинявся тривалим перебуванням їхніх чоловіків у військових походах. Коли наставали “спокійні часи”, чоловіки виявляли у своїй діяльності, на відміну від жінок, добру фізичну підготовку, що Лікурґ вважав за необхідне й для жінок (за переказами, ця його думка не була підтримана загалом).

Отже, особливі вимоги для жінки щодо її свободи свідчать про нерівні права жінок та чоловіків у Стародавній Греції. Якщо ж говорити про генер, які мали можливість навчатися, розвиватися й користуватися повною свободою поведінки, то їхня “свобода” насправді не схвалювалась суспільством [2, т. 2, с. 533]. Проте цей висновок можна вважати передчасним, без більш глибокого виявлення відмінностей у діях і поглядах Піфагора, Платона й Аристотеля.

Наприклад, Платон оцінює становище спартанських жінок настільки високо, що явно має на увазі спартанські порядки, створюючи картину ген-

дерної рівності у своєму проєкті “ідеальної держави”, за що наражається на різку критику з боку Аристотеля [2, т. 4, с. 428–430]. Останній вважав, що благополуччю держави шкодить занадто привільне становище жінок. На його думку, спартанські жінки є такими, що в повному розумінні слова ведуть свавільний спосіб життя і віддаються розкоші.

Відомий мислитель помічає вплив окремих жінок на державні справи, тобто вони стають активною частиною (половиною) держави, а також вплив матеріальних благ (багатства) на державний лад і вказує на неприпустимість концентрації в руках жінок двох п'ятих частин землі Спарти. Такий стан речей, з його точки зору, сприяє розвитку в жінок користюлюбства, що не лише не приносить ніякої користі, а навпаки, створює умови для більшого сум'яття, ніж вороги-фіванійці, коли ті вторглися в Спарту.

Аристотель не бачав різниці між тим, чи керують жінки безпосередньо, чи впливаючи на політичні рішення через посадових осіб: у будь-якому разі результат він вважав негативним. У цілому, він називає таке становище жінок ненормальним, оскільки в тогочасному суспільстві можливість жінки впливати на державні справи не була соціальною нормою, і філософ прагнув всілякими способами позбутися дисонансу між бажаним і реальним станом справ.

Не можна оминати увагою ще один із векторів формування гендерних відносин античного світу – Піфагорійську школу. Зважаючи на тогочасні норми щодо ставлення до жінок, примітною є описана Ямвлихом поїздка батька Піфагора в торговельних справах. При цьому його вагітна дружина не залишилася чекати на чоловіка в гінекей, а подорожувала разом із ним [3, с. 27]. Не дивно, що Піфагор володів низкою чеснот, які давали йому можливість впливати на суспільну свідомість населення грецьких полісів.

Він вважав розсудливістю тією чеснотою, до якої слід прагнути і юнакові, і дівчині, і жінці, і всім людям старшого віку, але особливо молодим. Окрім того, він заявляв, що тільки ця чеснота включає і тілесні, і душевні якості, бо вона зберігає здорове прагнення до кращого способу життя [Там само, с. 40–41].

У результаті першої ж своєї промови, прочитаної в Кротоні, Піфагор залучив до навчання 2 тис. учнів, які й утворили школу. Це була своєрідна община, яку громадяни називали Великою Грецією. В основу ж функціонування школи було покладено закони і правила вчителя Піфагора. Школа Піфагора пережила, як відомо, дев'ять поколінь.

До складу Піфагорійської школи входили як чоловіки, так і жінки. Община мала велику кількість приписів і санкцій. Піфагорійці вдягалися просто, нехтуючи тогочасним прагненням до розкоші. Жінки мали рівні з чоловіками права. Поява їх без супроводу в громадських місцях привертала увагу жителів полісу.

Піфагор екзаменував охочих вступити до школи осіб, вивчаючи особливості внутрішніх (світоглядних) настанов кандидатів щодо їхніх взаємовідносин із батьками й іншими членам родини, емоційний стан, зовнішній вигляд, здатність до стриманості тощо. Кандидати проходили трирічне випробування й п'ятирічне мовчання, що сприяло розвитку їхніх здатностей до самоконтролю [3, с. 35–36, 56].

Піфагор сприяв розвитку лідерських якостей у власній родині. Дочка Піфагора була першою в хороводі дівчат і після одруження першою підходила до вівтарів з жертвопринесеннями.

Відомий випадок, який свідчить про зміну гендерних стереотипів наставниками школи піфагорійців. Коли воїни Діонісія полонили кротонця Міллія

з лаконянкою Тіміхою, що була на останньому місяці вагітності, бранці відмовили Діонісію в розкритті таємниці, що стосувалась окремих правил піфагорійців (про боби). Це призвело до того, що Діонісій наказав взяти чоловіка під варту, а дружину катувати (він сподівався, що вагітність та ізольованість від чоловіка злякає жінку і та видасть таємницю). Але Тіміха відкусила собі язика й виплюнула в обличчя тирану.

Піфагор вчив жити в злагоді всіх з усіма, у т. ч. чоловіка й жінки. Вважається, що він переконав кротонців відмовитися від наложниць і взагалі від незаконних зв'язків. До Діно, дружини піфагорійця Бронтіна, прийшли дружини кротонців і просили її разом із ними звернутися до Піфагора, щоб той висловився стосовно розсудливого ставлення до них їхніх чоловіків. Це й було зроблено: жінка передала прохання, і Піфагор, поспілкувавшись з кротонцями, переконав їх зовсім облишити панівну на той час розпусту [3, с. 15, 87, 115, 130].

Щоб сприяти рівності чоловіка й дружини, Піфагор наводить як приклад ситуацію з Одисеем поблизу Кротона, коли той не прийняв безсмертя від Каліпсо на тій умові, що покине свою дружину Пенелопу. Як висновок він припустив, що, можливо, й жінкам необхідно проявляти перед чоловіками доброзвичайність, щоб встановити рівноправність. За ці бесіди Піфагор удостоївся безмірного шанування й уваги серед громадян у Кротоні й завдяки Кротону – в Італії загалом [Там само, с. 46–48].

Висловлюючи думку про роль і місце жінки в суспільстві, Піфагор зазначає, що із дружиною, яка в дійсності (природно) розділяє з чоловіком радість й негоди життя, слід спілкуватися, виходячи з такого міркування: як договори з іншими людьми бувають записані або висічені на камені, так і договори з жінками перш за все стосуються спільних дітей. Слід намагатися, щоб діти любили батьків не через їхню спорідненість, за яку вони не відповідають, а з власної волі, адже це благодіяння добровільне. Окрім того, чоловіки в сім'ї повинні дбати ще й про таке: жити лише із законними дружинами, щоб жінки не мали позашлюбного потомства через нехтування і порочність своїх чоловіків. Дисципліною і розсудливістю вони повинні стати прикладом для членів родини і співгромадян, дбаючи про те, щоб ніхто ні в чому не погрішив так, щоб не зловмисники ховалися зі страху перед покаранням, але й щоб люди, керуючись совістю в гідному способі життя, самі прагнули до справедливості.

Піфагор радив жінкам усе життя не говорити поганого і стежити за тим, щоб інші не говорили поганого щодо них самих, а також не руйнувати славу, що успадкувалась від предків, і не підривати довіру до авторів міфів, у яких, як правило, визнавалось справедливості жінок [3, с. 43, 46–48].

Таким чином, настанови Піфагорійської школи сприяли формуванню нового типу відносин, що базувався на високих морально-етичних нормах і сприяв відкритості у відносинах та гендерній рівності.

Платон виділяється багатогранністю й багатоплановістю філософських поглядів. Дискурс із гендерних відносин є невід'ємною частиною його праць.

На тлі досить суворих умов щодо існування жінки в античному полісі, Платон аргументує ідею про те, що жінка здібна, як і чоловік, до управління. Але визнає її слабшою, що потребує давати їй легші доручення [2, т. 3, ч. 1, с. 273]. Через Сократа шляхом діалогів, він спочатку підкреслює слабкість жінок порівняно з чоловіками, проте зазначає про наявність як у жінок, так і в чоловіків індивідуальних сильних сторін і талантів.

Платон поручає місію “плакати” несерйозним жінкам і нікчемним чоловікам [Там само, т. 3, ч. 1, с. 181], порівнює нестриманого чоловіка з жінкою [Там само, т. 3, ч. 2, с. 221], вважає безсоромним “плач” посадових осіб, яких було притягнуто до суду, й порівнює їх із жінками, засвідчуючи властивість жінки бути емоційною. Мислитель називає щасливими достойних і чесних чоловіків та жінок, таким чином підтверджуючи, що і серед жінок є достойні й чесні, красномовні особи; що чоловіки й жінки однаково володіють здоров’ям, ті й інші, якщо хочуть володіти доброчесністю, то потребують справедливості й розсудливості. При цьому доброчесність, на думку Платона, не буває тільки чоловіча або жіноча, вікова або станова, пов’язана з тим чи іншим становищем людини, її професією тощо. Це своєрідна сутність та ідея, які однаково властиві всім чеснотам і з визначення яких треба починати; така ж загальна ідея повинна прослідковуватись в усьому [Там само, т. 3, ч. 2, с. 107, 296, 345, 380, 586].

Книга 5 “Держави” містить підрозділ “Роль жінки в ідеальній державі”, де йдеться про те, що жінкам і чоловікам слід доручати однакові справи і однаково їх навчати, тобто доручати займатися музичним і гімнастичним мистецтвом, військовою справою, оволодінням зброєю і верховою їздою тощо [2, т. 3, ч. 1, с. 267]. У чоловіків і жінок різна природна природа, але й між чоловіками теж є різниця, тому якщо жінки відрізняються від чоловіків лише тим, що жінка народжує, а чоловік запліднює, то це не доводить відмінності жінки від чоловіка з порушеної проблеми. На питання, чи має жінка здатність до занять, що стосуються державного устрою, робиться висновок, що наявні цілком однакові природні здатності в істот тієї й іншої статі та що за своєю природою як жінка, так і чоловік можуть брати участь в усіх справах, однак жінка фізично немічніша за чоловіка, тому їй необхідно давати легші доручення.

Таким чином, однаковим за природою чоловікам і жінкам слід надавати можливість займатися однаковою справою. Побудова держави з рівними можливостями для чоловіків і жінок, з точки зору Платона, є реальною за умови, якщо до влади прийдуть справжні філософи (навіть один або декілька). Наявними почестями вони знехтують, вважаючи їх нищими, нічого не вартими, та високо цінуватимуть порядність і ту честь, яку з нею пов’язано, але найнеобхіднішою вважатимуть справедливість; служачи їй і примножуючи її, збудують справедливую державу. У такій державі передбачається рівноправність і свобода жінок відносно до чоловіків і чоловіків відносно до жінок [Там само, т. 3, ч. 1, с. 271–274, 385, 414].

Платон вважав, що жіноча частина людського роду внаслідок своєї слабкості вродилася більш потайною й лукавою, тому необхідне законодавче регулювання процесів, пов’язаних з участю жінок у суспільних справах. Для користі держави краще повторно повертатися до гендерних законів, здійснювати заходи з покращання й усі звичай встановлювати однакові як для чоловіків, так і для жінок [2, т. 3, ч. 2, с. 278].

Книга 7 “Законів” містить підрозділ “Побутова та військова рівність чоловіків і жінок”. Платон пропонує врегулювати законом для чоловіків усе, що тяжіє до сміливості й мужності, а для жінок – до скромності й пристойності [Там само, т. 3, ч. 2, с. 303]. Він схвалює заняття жінкою гімнастикою й верховою їздою, стрільбою з лука та її вміння використовувати інші види зброї. Жінки нарівні з чоловіками повинні підлягати вихованню й усьому подібному, вони повинні брати участь у суспільному житті, а не віддаватися млістї, марнотратству й безладному способу життя. Платон також веде мову про спільне виховання чоловіків і жінок [Там само, т. 3, ч. 2, с. 306–307, 341].

Таким чином, позиції Платона про гендерну рівність в ідеальній державі протиставляються реальній ролі жінок в античному суспільстві. Відомий філософ, принаймні, “зламає” деякі стереотипи, дозволяючи сприймати жінок як окремих осіб, а не як певний клас чи соціальну групу з фіксованими можливостями й обмеженими компетенціями. У свою чергу, філософські праці Платона можна вважати важливим внеском у гендерні дослідження, а його ідеї щодо розуміння гендерних відносин у суспільстві – “революційними” для свого часу й особливо актуальними в сучасних умовах, коли відбувається зміна парадигми маскулінності й фемінінності.

Що стосується філософської творчості Аристотеля, то необхідно мати на увазі те, який зміст він вкладає в поняття “рівність”. На його думку, “рівність” – це протилежність “нерівності”, середина між надлишком і недостатчею [1, т. 4, с. 85]. У “Нікомаховій етиці” він пише про те, що хтось не може протистояти речам, яким решті вдається це робити, а причинами зазначеного (не називаючи якими саме), можуть бути ті, з яких жіноча стать поступається чоловічій. Він допускає наявність між чоловіком і дружиною дружби, яка урівнює їхні відносини, коли дружнє почуття відповідає достоїнству.

Загалом, стосунки між чоловіком і дружиною не зводяться лише до задоволення основних життєвих потреб. Чоловік і жінка мають різні обов’язки, але вони підтримують одне одного, вносячи свою частку участі в загальну справу. Цим мислитель прагне довести, що в дружбі є як користь, так і задоволення [Там само, т. 4, с. 206, 229, 239].

У “Метафізиці” Аристотель називає однією з десяти пар бінарних опозицій чоловіче й жіноче начала, протиставляючи їх [1, т. 1, с. 209]. У “Поетиці” [1, т. 4, с. 645 – 680] він припускає, що й жінка буває благородною, проте жінці не личить бути мужньою. Статус жінки, з його точки зору, є нижчим за статус чоловіка, але вищим за функціональне призначення раба, про що йдеться в іншій його праці [Там само, т. 4, с. 375 – 645]. Він критикує платонівське припущення про корисність спільності дружин, вважаючи такі міжстатеві відносини шкідливими як для сім’ї, так і для держави.

Загалом, твори Аристотеля пронизано приписами про те, що жінка повинна робити, або про те, чого вона не має права робити, щоб підсилити авторитет чоловічої влади в сім’ї і в державі. Можливо, це пов’язано з його припущенням про своєрідне походження жінки [1, т. 1, с. 203].

У сучасному цивілізованому світі своїми досягненнями в усіх сферах суспільного буття жінка вже довела власну спроможність не поступатися чоловічим здобуткам. Наявні дослідження західних фахівців щодо “жіночості” або “чоловічості” національної культури окремих народів та, відповідно, “жіночості” або “чоловічості” публічного управління в окремих країнах лише засвідчують те, що управління державою повинне бути адекватним, оскільки успішні держави ґрунтуються на обох видах культур.

Звернення до аналізу гендерних відносин в античному суспільстві дозволяє з’ясувати можливі виклики як “уроки історії”, що стосуються цієї важливої сфери суспільних відносин.

Античні філософи надають можливість порівняти різні типи гендерних відносин у тогочасному суспільстві, що відрізняються чинними соціальними нормами та гендерними ролями, що істотно впливають на суспільні наслідки ставлення до жінки як рівноправної з чоловіком. Урахування окремих положень цієї статті можна вважати надзвичайно актуальним для сучасних трансформаційних суспільств, адже в ній здійснено спробу переосмислення значення ідей відомих античних філософів, що стосуються відносин між чоловіком і жінкою та, зокрема, можливості конструювання гендерної композиції в публічному управлінні.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Сочинения: в 4 т.: пер. с древнегреч. / ред. В. Ф. Асмус и др. М.: Мысль, 1976–1983.
2. Платон. Сочинения: в 4 т.: пер. с древнегреч. / под общ. ред. А. Ф. Loseva и В. Ф. Асмуса. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; Изд-во Олега Абышко, 2006 —.
Т. 1. 2006. 632 с.
Т. 2. 2007. 626 с.
Т. 3: в 2 ч. Ч. 1. 2007. 752 с. Ч. 2. 2007. 731 с.
Т. 4. 2007. 632 с.
3. Ямвлих. О Пифагоровой жизни / вступ. статья и пер. с древнегреч. И. Ю. Мельниковой. М.: Алетея, 2002. 192 с.

Надійшла до редколегії 15.02.2018 р.

УДК 352/07 (477)

ЦІЛЬОВІ ПРОГРАМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНТЕГРОВАНОЇ СИСТЕМИ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Лахижа М. І.,

*д.держ.упр., проф., перший заступник директора Регіонального центру з надання
безоплатної вторинної правової допомоги у Полтавській області;*

Черчатий О. І.,

*к.держ.упр., директор Регіонального центру з надання безоплатної
вторинної правової допомоги у Полтавській області,
м. Полтава*

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти використання програмно-цільового підходу в публічному управлінні, що дозволяє створити комплексну інтегровану систему правової допомоги.

Ключові слова: органи влади, публічне управління, інтегрована система правової допомоги, система безоплатної правової допомоги, цільові програми, проектування, планування, програмно-цільовий підхід, програмно-цільове управління, програмно-цільові методи.

Lakhyzha M. I.,

*Doctor in Public Administration, Professor, First Deputy Director,
Regional Center of Free Legal Aid Provision in the Poltava Region;*

Cherchatyi O. I.,

*PhD in Public Administration, Director,
Regional Center of Free Legal Aid Provision in the Poltava Region,
Poltava*

TARGET PROGRAMS AS THE MEANS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INTEGRATED LEGAL AID SYSTEM

The article deals with the theoretical and practical aspects of using the program-target approach in public management. In the opinion of the authors this approach allows creation of a complex integrated legal aid system, which includes authorities, public institutions and structures of the system of free legal aid. Also the program-target approach implements the task of legal education, provision primary and secondary legal assistance to citizens and promotion of legal capacity of territorial communities.

Key words: authorities, public administration, integrated legal aid system, system of free legal aid, special purpose programs, designing, planning, program-target approach, program-target management, program-target methods.

© Лахижа М. І., Черчатий О. І., 2018